

УДК 821.161.2-1.09

Саковець Світлана

АКТУАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПУ ДИТИНИ У ТВОРЧОСТІ В. СТУСА

У статті залучено теорію психоаналізу К. Юнга з метою дослідити втілення міфологічного змісту колективного несвідомого у художньому творі через архетипні образи; простежено специфіку функціонування архетипу Дитини в поезії В. Стуса; окреслено коло художніх образів, що входять до дескриптивного поля архетипу Дитини.

Ключові слова: архетип Дитини, самоідентифікація, процес індивідуалізації.

В статье привлечена теория психоанализа К. Юнга с целью исследовать воплощение мифологического содержания коллективного бессознательного в художественном произведении через посредство архетипических образов; прослежена специфика функционирования архетипа Младенца в поэзии В. Стуса; очерчен круг художественных образов, которые входят в дескриптивное поле архетипа Младенца.

Ключевые слова: архетип Младенца, самоидентификация, процесс индивидуации.

The theory of psychoanalysis of C.-G. Jung is attracted for research of embodiment of mythological content collective unconsciousness in artistic work through archetypal images in the article. The author systematically explores the functioning of the Child archetype in a poetry by V. Stus and outlines the most important images that describe the Child archetype. The analysis proves that the poetry under research is deep-rooted into the archetypal basis.

Key words: the Child archetype, self-identification, individualization process.

Популярність психоаналітичних досліджень в українському літературознавстві можна пояснити кризою самоідентифікації осо-

бистості у сучасній культурній ситуації, яка не сприяє гармонізації людини і світу, що призводить до складних світоглядних змін. Ці процеси інтенсивно виявляються у просторі художньої літератури, котра апелює саме до явищ внутрішньої, глибинної екзистенції людства й реагує на появу найменших ознак патології.

У статті здійснено спробу проаналізувати вияви архетипу Дитини в поетичній творчості Василя Стуса. Дослідження базується на концепціях К. Юнга, основоположника школи аналітичної психології. Застосування до аналізу поезії теорії архетипів дає змогу простежити особливості прояву колективного несвідомого людства в художній літературі на рівні індивідуального творчого мислення автора.

За словами К. Юнга, прояви архетипу Дитини говорять про активізацію процесів ідентифікації, що відбуваються в індивідуальній чи загальнокультурній психічній сфері. Поезія Василя Стуса, на перший погляд, засвідчує цілком зрілий рівень самоусвідомлення, стійкість життєвої позиції, однак не можна не помітити складного перебігу психічних процесів осягнення себе в часі, у зв'язку з загальнолюдським духовним космосом. У цьому контексті доречно звернутись до дослідження міфологеми Дитини К. Керенї: "Міфологема божественного немовляти вказує на джерело, що розуміється як початок нового світового єдинства (переживання світового єдинства як власного *ἀρχή*, начала, коли людина була цілісністю, що поєднувала у собі всі протиріччя своєї природи і майбутнього життя) [...] Міфології зберігають образ божественного немовляти, "першонародженого" у предковічні часи немовляти, в якому "джерело себе" вперше мало місце" [6, 20–21]. Тобто архетип Дитини від початку містить у собі спрямованість до цілісності, гармонії. Його проявлення характеризує межовий етап психічної еволюції у період втрати ідентифікаційних основ від минулого людства до його майбутнього, у якому вбачається відновлення гармонії існування.

К. Керенї ґрунтовно дослідив архетип Дитини у фольклорі багатьох національностей, на основі чого окреслив його базові характеристики та варіанти прояву. Так, вчений визнає найактуальнішим у стосунку до народної творчості варіант божественного немовляти та дитини-героя, неодмінною ознакою яких є самотність, неприхищеність (образ Дитини-Сироти): "Самотність бога-немовляти і те, що він, тим не менше, знаходиться вдома у первісному світі – двозначна ситуація, де немовля одночасно й сирота, й дитина богів" [6, 42]. Розвиток архетипу Дитини проходить шлях від малозначу-

щості на початку процесу індивідуації до повної духовної гармонії, тріумфу творчих сил. “Дитина” – це все покинуте і залишене непризволяще і в той же час божественно могутнє; нічим не примітне сумнівне начало і тріумфальне завершення. “Вічна дитина” в людині – це [...] переживання, яке не надається для опису, внутрішня перешкода й одночасно божественна прерогатива; це щось, що визначає кінцеву цінність чи мізерність (нікчемність) особистості [6, 118]. Так, показниками архетипу Дитини в художньому тексті є мотиви необхідної самотності, внутрішнього протиріччя, яке з розвитком процесів самоусвідомлення вирішується, чим досягається духовна рівновага (ситуація “навпаки”, загалом, властива архетипові Дитини).

Архетип Дитини у поезії Василя Стуса реалізується у зв’язку з материнським аспектом образу природи, в чому виявляються ознаки архаїчного мислення: прагнення ліричного героя до розчинення у природі (художній план) співвідноситься із розчиненням у несвідомому (психічний план): “Ніяк не можу зросту я дійти, / І в зрості зупинитися несила... / Я можу все – / Квітчати повесні, / Мов молоду, / Воскреслу землю, / Можу / Спинити річку, / Видовжить життя / Чи вкоротить його – / На все зугарен! / Я можу неба вимірять глибінь, / Як людські груди виміряють кулями. / Пізнати непізнане, / Щоби потому / Його навіки заховати в землю... / Мені життям даровано безсмертя / І вічну молодість. / Я виростав. З землі. / І син землі, / Не можу зупинитись. / Та й спинить / Мене ніхто не може” (“Ессе homo”) [3, 203].

У наведеному фрагменті оприявлюється образ божественного немовляти, свідомого своєї творчої сили та еволюційних можливостей. Характерно, що ряд “дитина – творчість” продовжує “весна” як символ оновлення (“квітчати” означає творити) та дитинства (традиційна метафора дитячого віку людини і людства), тобто концепт “весна” поєднує в собі аспекти дитинства і творчої діяльності. Світ ранньої поезії Василя Стуса пройнятий оптимістичним утвердженням весни, молодості, віри у власні сили, які зумовлені зв’язком із землею. Загалом, ліричний герой ранніх поезій В. Стуса виявляє розуміння природи як співвідносного з материнським жіночим началом джерела життя, властиве язичницькому світогляду. У цьому випадку “дитина” ще потребує материнського захисту: індивідуаційні процеси перебувають у зародку, оскільки “я” не намагається подолати несвідоме (зазначимо, що образ Жінки-Ма-

тері-Землі та інші фемінно марковані образи у чоловічій психіці репрезентує несвідоме, тоді як у психіці жінки несвідоме проявляється через маскулінні образи). Ліричний суб'єкт поезії, більше того, прагне до цілковитого єднання з материнським началом, повернення до материнського лона:

... унизу – праджерело. Початки
твоїх початків. Далі – у тепло,
і темінь, і вологу, і незрушність
малого паростка. Отам – твій діл.
Там – нерозпочаткована дорога [4, 171].

На зв'язок архетипу Дитини із водною стихією як аспектом материнства неодноразово вказували К. Юнг та К. Керенї. На думку науковців, бог-немовля – прототип дивовижного немовляти-сироти, глибоко споріднений з первинною стихією, тому його смисл повністю виявляється тоді, коли лоном богоявлення є вода. Як і материнське лоно, безмежна вода є органічною частиною образу Предковичного Немовляти [6, 54, 64], У поезії В. Стуса зустрічаємо й інші образи, що стосуються архетипу Матері і через посередництво яких виражається зв'язок ліричного “я” з материнським аспектом природи, що має вигляд системних відношень “матір – дитина”. Так, у вірші “І ось нарешті: сто чужих подоб...” материнський архетип як репрезентант несвідомого первня психіки, представлений образом “безмір німоти” та “зоряна штольня” із виразним національним забарвленням, якого надає архетипний для української етноментальності образ “пшеничного хліба”. Це вкотре підтверджує високий рівень актуалізації архетипу Дитини у творчості В. Стуса.

Прагнення відновити первісний стан гармонійної єдності з природою вступає у протиріччя з реальністю:

І заступила геть мене робота,
І вибрала весь порив молодий...
[...]
... я жити прагнув од дитинства –
косити сіно чи садити сад,
копати картоплі чи прокидати
од хати сніг, під зорями нічними
самотньому блукати, щоб себе
до себе повертати – між землею
і небом. А не зміг... [4, 73]

Порівняння наведеного фрагменту з віршем "Ессе homo", цитованого вище, дозволяє зробити висновок про дисонанс минулого і теперішнього (дитячого і дорослого світів, "творчості" і "роботи" як дії сакралізованої і профанованої). Поезія відтворює пригнічений психологічний стан ліричного героя, зумовлений невлаштованістю існування в негармонійному дорослому світі. Згідно з теорією К.-Г. Юнга, таке протиріччя свідчить про складність процесу самоутвердження особистості в ролі дорослого, що й призводить до актуалізації архетипу Дитини як способу повернутися в гармонійне минуле. Йдеться про явище дисоціації між минулим і майбутнім внаслідок суперечностей різного характеру: сучасний стан людини конфліктує з його дитячим станом, або ж людина силоміць відділяє себе від своєї первинної природи. Людина, втративши дитячу безпосередність і засвоївши натомість не властиві їй штучні антиприродні за своєю суттю манери, "втратила своє коріння" [6, 97–98].

Іпостась дитини-сироти передбачає прагнення до захисту, відчуття захищеності перед небезпеками світу:

Оборони мене, природо,
од всіх нападєй борони,
вернувши з чорного походу,
до свого лона пригорни [4, 159].

Образ "прамами" різко змінюється образом дружини і жони: злиття із природою часто виявляє еротичний підтекст, що говорить про неінфантильний характер Стусового ліричного героя.

Незважаючи на фактичну відсутність у віршах В. Стуса образів дітей (окрім образу сина), архетип Дитини проявляється на рівні мотивів самотності, покинутості, незахищеності, підвладності небезпекам (за К. Юнгом).

Ліричний герой Василя Стуса несвідомо ідентифікує себе з дитиною (це пов'язано із апеляцією до образу сина, на який проектується шлях до власної самості). Архетип Дитини знаходить вияв у розвитку мотивів самотності, незахищеності, частково сирітства та еволюції від почуття незахищеності до духовної цілісності, єдності усіх духовних сил. Вважаємо, що у творчості В. Стуса образ сина можна трактувати як екстраполяцію "покинутості" ліричного героя (чи все ж автора?) в поетичний текст. Мотив покинутості відсилає до юнгівського архетипу Дитини, що є імпліцитним дескриптором екзистенціальної ідеї.

Одна із суттєвих рис архетипу Дитини – його спрямованість у майбутнє: “Немовля” вимощує дорогу до майбутньої зміни особистості. [...] Немовля – це можливе майбутнє. Тому поява цього мотиву [...] означає передчуття майбутнього розвитку навіть попри те, що, на перший погляд, він може уявлятися ретроспективною конфігурацією [...] це символ, що пояснює протилежності, посередник, той, хто приносить зцілення [...], хто створює ціле. [...] мотив немовляти [...] може виражатись колом, кругом чи сферою або ж четверицею як ще однією формою цілісності (Юнг назвав цю цілісність самістю) [6, 100–101]. Проте для поезії В. Стуса образ четвериці як втілення самості не властивий, натомість виразними є символи мандали, що виражають духовну цілісність. Сюди належать образи сонця, місяця, зір, соняшника тощо. “Округлу” гармонію буття найяскравіше передає вірш “Посоловів од співу сад”:

Свіча затріпотіла – й світло,
мов голуба, пустила в лет,
і вірш твій вирвався без титла,
і дух твій вирвався з тенет,
бо надто кругле небо краю
і кругла саду ліпота [5, 37].

Головний подвиг героя-немовляти полягає в тому, щоб подолати чудовисько темряви: це довгожданий тріумф, тріумф свідомості над несвідомим. “Немовляті”, за К. Юнгом, притаманні діяння, зміст яких полягає у подоланні темряви [6, 105]. “Дитина” означає можливість розвитку у напрямку незалежності. Зробити це можна лише відділивши себе від своїх начал. Тому самотність – необхідна умова, а не супровідний симптом:

Ти сам? Напризволяще? Тож існує.
Збагни, що біди вічності не знають,
вони з тобою разом почезають.
Тож білий світ за це благовістуй
[...]

І в межиплетиві нових доріг
все, що згубив ти, все, що приберіг,
благословить *будучина* прозора [4, 350] (*курсив наш* – С. С.)

Слово “будучина” є ключовим у наведеному фрагменті: архетип Дитини містить у собі саму ідею майбутнього, яке можливе тільки за умови подолання деструктивних станів, що символічно співвідносні з темрявою.

Як носії світла, котрі розширюють свідомість, "немовлята" долають темряву або, що те ж саме, долають несвідомий стан. Більш висока свідомість, або знання, що виходить за межі нашого сучасного усвідомлення, тотожне цілковитій самотності у світі. Ця самотність виражає конфлікт між носієм чи символом вищої свідомості та його оточенням: "Аж ось воно, блаженство самоти / й розкоші спокою – на всю планету. / І стільки сили додають поету, / і стільки дум, і стільки висоти! [...] Тепер свої бажання недозрілі / крізь штольню ошуканства пронеси. / Та більше вже нічого не проси / в богів, що все життя тебе дурили" [4, 27].

Проявлення архетипу Дитини у Стусовому поетичному тексті доцільно простежити в контексті реалізації інших аспектів міфу в художній творчості, у єдності всіх виявів міфологічного. Візьмемо для аналізу вірш "Моє життя, мій Києве, прощай!" [4, 330]. Поетизія репрезентує просторову модель із сакральним центром (Київ). Впорядкованість світу передбачає його окультуреність ("білоколонний Київ", "вітражів багатобарвні шиби"). Ліричний суб'єкт винесений поза межі організованого простору і перебуває на периферії, у міфологічній свідомості ототожненій з "чужою" територією. Важливу роль відіграє сновидний елемент. Образ сну слугує мостом між центром і периферією (не можна оминати ставлення до сну Василя Стуса, зрозуміле з його листів до рідних. Поет сприймає сновидіння езотерично, як картину потенційного майбутнього, з чим пов'язаний профетичний аспект його поетичної творчості). На психологічному рівні маргінальна територія співвідноситься із простором душі. Внутрішнє переживання хаосу й фізичне перебування в ньому породжує почуття незахищеності, самотності, тривоги. Так експлікується мотив сирітства, один із психологічних аспектів архетипу Дитини.

Отож, у статті проаналізовано основні варіанти архетипу Дитини в поезії Василя Стуса, наявність яких зумовлена процесом трансформації архетипного змісту колективного несвідомого в поетичному тексті під впливом творчої свідомості автора. Окреслено коло художніх образів, що входять до дескриптивного поля архетипу Дитини. У творчості В. Стуса виокремлюються характерні мотиви, пов'язані з проблемами самоідентифікації, та символічні рівні реалізації архетипу Дитини, основним з яких є рівень Дитини-Сироти, що у Стусовій поезії виражається через стани самотності, "покинутості". Незважаючи на відсутність у художньому світі Ва-

силя Стуса чіткої еволюції архетипу Дитини від Дитини-Сироти до Дитини-Героя, яка передбачає “тріумф повернення”, за К. Юнгом, однак можна простежити процес самоідентифікації ліричного “я” через подолання стану розгубленості, “покинутості” (мотив Дитини-Сироти) до набуття стоїчної позиції перед обличчям світу.

Література:

1. Большакова А. Ю. Теория архетипа на рубеже XX – XXI вв. / А. Ю. Большакова // Вопросы филологии. – 2003. – № 1. – С. 37–47.
2. Колесник О. С. Міфопоетичне відтворення архетипу : дис. ... кандидата філософ. наук : 09.00.03 / О. С. Колесник. – Чернігів, 2002. – 177 с.
3. Стус В. Зібрання творів : [у 12 т.] / В. Стус ; [Редкол. : Д. Стус (голова) та ін.]. – К. : Київська Русь, Факт, 2007. – (Бібліотека журналу “КИЇВСЬКА РУСЬ”).
4. Т. 1. : Ранні вірші (сер. 1950-х – початок 1960-х рр.), ДЕЛО № 13 / БЕ 1339, Круговерть, Вірші 1960-х років / Передмова К. Москальця. – 2007. – 560 с.
5. Стус В. Зібрання творів : [у 12 т.] / В. Стус ; [Редкол. : Д. Стус (голова) та ін.]. – К. : Київська Русь, Факт, 2008. – (Бібліотека журналу “КИЇВСЬКА РУСЬ”).
6. Т. 3. : Час творчості / Dichtenzeit. – 2008. – 752 с.
7. Стус В. Зібрання творів : [у 12 т.] / В. Стус ; [Редкол. : Д. Стус (голова) та ін.]. – К. : Київська Русь, Факт, 2009. – (Бібліотека журналу “КИЇВСЬКА РУСЬ”).
8. Т. 5. : Палімпсести (Найповніший незавершений корпус). – 2009. – 768 с.
9. Юнг К. Душа и миф : шесть архетипов / К. Юнг, К. Кереньи ; [пер. с англ.]. – К. : Гос. б-ка Украины для юношества, 1996. – 384 с.
10. Юнг К. О природе психе. Сборник / К. Юнг ; [Пер. с англ.]. – М. : “Рефл-бук”, К. : “Ваклер”, 2002. – 414 с.